

Professori kõneteod

Arne Merilai 60

Foto: sportfoto.com

*27. aprillil tähistab 60. sünnipäeva kirjan-
dusteadlane, kriitik, luuletaja, romaani-
kirjanik ja Tartu Ülikooli eesti kirjanduse
professor Arne Merilai. Kuna katkust pure-
tud maailmas pole kindel, kui suurejooneli-
selt tähistamine õnnestub, otsustasime seda
teha ette-, taha-, ringi- ja sissevaadete kujul
usutluse vormis. Elu tuleb ära tähistada!*

**Kuidas leidsid tee kirjanduse juurde –
või kuidas tuli kirjandus sinu juurde?**

Vastata on lihtne: kohe kui veerimine selgeks sai, tekkis suur lugemisnälg. Fantaasia ka pidevalt müras peas ja algkoolis avastasin ruttu, et kirjutamine kukub samuti hästi välja. Tappev kokteil oligi koos, nagu ühes maleraamatus öeldi lipu ja vigurite koostöö kohta. Mäletan, et Ellen Niidu „Pähklist paati” (1968), mis ilmus mu kooliminekuks, lugesin suvel vanaema juures juba soravalt. Üldse oli maast madalast suur mänguisu, milleks olid ka sõbrad

head. Hiljem lisandusid värsid, keele-
mängud ja filosoofia. Seostatud kõnele-
mine – nõnda ka kogelev lektoriamet – on
mulle seevastu olnud kogu elu piinarikas,
mida olen korvanud mõttes ja kirjalõbus.

Selle küsimuse peale turgatas pahe,
et lugemisnälja fenomeni tuleks kogni-
tivistlikult uurida: millega on öieti tegu
psühhofüsioloogiliselt? Kas see ei lähtu
äkki sealtsamast, kust hasartmängusõltu-
vus, mis on üks kõige raskemini ravitavaid
sõltuvusliike? Erinevalt videomängudest,
mille vastu olen resistentne, on lugemis-
nälg täiesti positiivne nähe – hüve, mitte
pahe –, sest ei kahjusta kedagi, vaid teeb
elu rikkamaks ja maailma paremaks. On
selge, et praegune aeg kirjandust enam
hõlmavalt ei toeta nagu pool sajandit
tagasi, mil atraktsioone oli vähem. Kaduv
kodu. Aga loodame taassünnile, kas või
tükat. Kaasaloovas lugemises juhtub asju,
mida kuskilt mujalt ei saa.

**Heida natuke lähem pilk tollesse maa-
ilma, mis „kirjandust veel hõlmavalt
toetas”. Näiteks umbes aastatesse 1979–
1984, mil õppisid Tartu ülikoolis eesti
filoloogiat. Ikka vahel öeldakse, et üli-
kooliaastad kujundavad inimest kõige
rohkem. Mis (ja kes) sulle nendest aasta-
test kõige eredamalt meelde on jäänud?**

Ülikooli astusin eesti filoloogiat
õppima mitmel põhjusel. Esiteks mu nokk
oli selleks lauluks loodud. Teiseks tuli ju
ennast kõrgharida, et kultuurseks saada,
kui pea oli lahti ja võttis lennult. Ma olin
siiski küla päritoluga alevipoiss, kes võis
vahel ulakas olla, ja olin sest vaimsest
keskkonnast, kuhu sattusin, aastaid pah-
viks löödud, mistõttu tegelesin hoolega
enese järele- ja etteaitamisega. Kolman-
daks hakkas tasapisi pead tõstma rah-

vuslik hing, mis ülikooli teisel kursusel, kui hakkasin EÜE rühma tegema, mu sees juba plahvatas. Õhkkond võis ju olla masendavalt morn ja ähvardav, nii et pitsitas rinda nagu Juhan Liivil, midagi tuli ette võtta. Emakeel ja eesti kirjandus, muidugi dissidentlikult võttes, mida paremat veel õppida – defitsiitne hapnik. Neljandaks pidi ülikooli, nui neljaks, sisse saama, et mitte Vene kroonusse minna. Viimane põhjus on praeguseks ära langenud ning eelviimane on kahvatanud, sest meil ei ole enam eksistentsiaalset hirmu ja instinktiivset nõrgema kaitsmise vajadust – me väike kultuur ei ole enam nii meeletus ohus kui ennemuiste.

Eredalt on meelde jäänud arutelud tarkade kursakaaslastega, nagu Mari Kõiv, Andres Gross, Jüri Leesment, Toomas Help, Peeter Päll, Margit hilisema nimega Langemets, Piret Noorhani. Võitlevad protestiaktisioonid Propellerit ja Hõimu lõputult skandeerides, kus osalesid ka ajaloolane Uve Untera, psühholoog Riho Nassar ning tema kursavend, mu oma pinginaaber Kehrast Kalle Kaljuste. Ka žurnadega, nagu Hans Luik, sai vempe visatud, ja muidugi sõjalises õpetuses. Mul on tunne, et KGB akna jalaga sisselöömine prahvatava vimma ajal hoiab mu nime veel praegugi kuskil mustas märkmikus ja poliitikasse minusugust ei lastaks, sest vana säilinud süvariik on tige. Aga mis nad siis kuulasid mind üle, andku aga toimetada lugeda, nagu me õhtupimedas nende ukse peale – kus praegu jälle kirjanduse maja – prõmmisime. Aastaid võitlesin seejärel paranoiaga, aga Madis Kõivu ja Vaino Vahingu näpunäidetest oli ellujäämisel abi. Aspirantuuris ja noore teadlasena tundsin pidevalt „suunamudimist” koos öise südameklõppimisega, kuni lõpuks uus vabariik end läbi löi, aga tumedate pilvede hajumiseni kulus veel kõvasti tuuli. Ma ei teadnud oma rumaluses siis veel midagi lennartmerilikust või ainkaaleplikust kul-

tuursest taktikast: algul minna distantseeritud koostööle, mitte laupkokkupõrkele, et pärast võimaluste avanedes sest kohe lahti ütelda ja oma agendat edasi ajada. Aga isegi kui oleks teadnud, oleks selline evolutsiooniline lahendus olnud noorele tulipeale hingematvalt vastuvõtmatu, häbiasi.

Mis (ja kes) sind toona kõige rohkem mõjutas?

Nagu me esimese kursuse hakul pikalt kartulivõtmiskampaanialt Adaverest saabusime, aitasime puusärgis Jaak Põldmäe vanast anatoomikumist ära tuua. Koos Jürgen Alliksaarega kandsin matusel ta hauaplaati. Nii Põldmäe vapper tegu kui ka värsiõpetus hakkasid mind väga tugevalt mõjutama. Akadeemik Paul Ariste, kes vahel laksutas suus proteese nagu kastanjet, käskis esimeses loengus poistel üles kirjutada kõik ropud sõnad, mida me teadsime – piinlik, aga lõbus. Ta mangus mind soome-ugri erialale, ka kiirabi-autos, kuhu ta mind saatjaks kutsus, kui ta kord loengust Maarjamõisa viidi. Tema meelehärmiks otsustasin siiski kirjanduse kasuks ega lasknud ennast Moskva saiakestega peahoone umbses keldrikohvikus Sophokles ära meelitada. Sain aru, et mul ei ole kõige foneetilise keelekõrv nagu geniaalsel Toomal või supermäluga Peetril ja kirjanduse kiring oli tugev. Ükskord näitas Ariste salaja professor Eduard Laugaste peale ja sosistas: „See on üks väga paha inemine!” Kaldusin seda isegi uskuma. Keeleloengutest meeldis mulle kõige rohkem süntaks, mida luges Reet Kasik generatiivsest grammatikast lähtuvalt, sest seal tulid ilmsiks struktuurid ja loogika, mis minu masti. Ja muidugi Huno Rätsepa keeleajalugu, sest lõpupoole tõusis päevakorda jumalik Heidegger, keda sai rampsin *camera obscura*’s lugeda Tõnu Luigelt laenatud RVL-i filmirullidelt. Hämar ja mütoloogiline – sest kõik ilmus ühtäkki

täiesti teistmoodi. Etümoloogiline huvi lähendas mind varsti Paul Alvrele (nagu ka Mägistele ja Saarestele), kellelt hakkasin sageli nõu küsima. Nii kasvas minust filosoofiline filoloog, harva liigi harv esindaja.

Mäletan kirkalt oma esimest teaduslikku ettekannet, mis käsitles müüditoe-reetiliselt Underit. Ja professor Harald Peebu poolt eelnevalt „tenseeiritud” aktusekõnet Underi juubelil 1983, mille lõpetasin kiuslikult sinimustvalgete viide-tega, mis poole sõna pealt aplausi alla maeti – esimesena plaksutas õhetavi kõrvu Peep. Juba tuli filosoofia ja Tõnu Luigelt saadud „väga hää”, mis olnud kõrgemat järku kui „väga hea”. Noorte erootikat ei saa ka unustada. Diplomitöö kaitsmise ajaks sain juba isaks – sündis poeg Mattias, kellele järgnesid robinal Markus, Johannes ja Maria. Nõukaajal saadi lapsi ruttu ja vanavanemad toetasid moosidega. Lasin ennast eluks ajaks tööle koolipapaks suunata ja ülikooli juurde jäämist ma ei mangunud. See oli praegune Miina Härma Gümnaasium ja lapsed mind täitsa armastasid (paljud neist on praegu väljapaistvatel kohtadel kodu- ja välismaal), kuigi direktor Jüri Venega sattusin ruttu vaenujalale. Olin vist viimane, kes sai järgmisel suvel teada, et professor Karl Muru otsustas mind siiski aspirantuuri kutsuda. Usun, et mu tänuvõlg Elva luuletargale on hääga tasutud.

Küllap on meil häbi tunnistada, aga nõukogude elukorralduse taustakiirgus ehk hegellik marksism (mis on üks modernismi vorme) toetas tegelikult kirjandust, üldisemalt võttes, kuigi seadis sellele ahistavaid tingimusi ja püüdis peale suruda sisu ning meetodit. Dogma oli selles, et mida arenenum on ühiskondlik tootmine ehk materiaalne baas, seda rikkamalt pidi õitsema vaimne pealisehitus, kunstiteadused. Seetõttu süsteem vajab hädasti kirjandust, maksis heldelt peale ja tootis vabakutselisi, et tõestada iseenda ja maailma silmis oma progressiivsust. Samal ajal

muidugi tseeeriti ja kontrolliti avalikult ning salaja, et liiga ülemeelikuks ei mindaks. Kuid kirjandust pidi olema ja rohkelt ilmuma, näitamaks arengut kommunismi poole üksikute igandite kiuste, see oli maailmaajaloolise võitluse osa. Selline paradoks või ideoloogiline hüsteeria kui vastandlike tahtmiste koosolu – kasvatada pügades –, mis mitmuslike tõdedega (post)postmodernismis enam ei kehti. Ei taha me tagasi seda veidrat simulaakrumit ja valitsemist, kuigi kirjanikupalgad on nüüd nirud ja turg lämmatab ära.

Uku Masing ei tegelenud kunagi ainult ühe asjaga korraga: kui hilishommikul tõlkimisest väsis, hakkas lõuna hakul luuletama, pärastlõunal maalis ja õhtul filosofoeris või tegi midagi viiendat. Nii jäi vaim vahelduses värskeks. Paistab, et sina oled sama teinud aastakümnete mõõtkavas: peale „tavapärase” akadeemilise töö, mis isegi mitmekesine, oled luuletanud, arvustanud, kirjutanud tuumaka romaani, konsulteerinud teatri juures ja mõelnud näiteks rahvusülikooli 100 aasta juubeliks välja suurejoonelise vaatemängu. Kuidas kõik need tegevused sinu sees omavahel läbi saavad? Kas kõik tuleb ühe mootori pealt või on see mingi sisemine sund muutuda, mis uue asja juurde viib? Kui palju on selles kõiges külma kaalutlust, kui palju endast ettejooksvat entusiasmi? (Ja naljaga poleks: kui palju midagi masinglikku?)

Mitmekülgse renessansinimese arhetüüpi, mis on spontaanne loomujoon, märkan endas muidugi. Üks versioon sellest on ka kirjandusteaduslik ühendväljateooria, mida olen manifesteerinud. Masinglik on see kindlasti, aga minu meelest on see hoiak ürgselt peremehelik ja päritolult oleme ju talupojad. Kõik, mis talusse puutub, sellega peab peremees hakkama saama ja rõõmuga: põllud harida, saagid lõigata ja loomad pidada, hooned ehitada ja lapsed

õpetada, ihude, hingede ja jumalate eest hoolt kanda, talgud ja peod korraldada, lihad veristada ja õlled kääritada, nikerdada-sepistada, rehnutti teha ja linnas asju ajada. Tunnen, et see läbinägev osavus kandub ühtlasi ka vaimuväljale üle. Kõike ei saa kunagi väga põhjalikult tunda, aga mõnus on olla avaramalt informeeritud mõne rohkem süvenenud punkti kõrval. Ei taha olla ühekülgne nagu hambahari, kui Voldemar Pansot tsiteerida Andrus Kivirähki kaudu. Lihtsalt paljud asjad on korraga väga huvitavad ja uute ülesannete lahendamine tekitab hasarti. Kusjuures mul ei ole olnud kunagi hirmu, et see on eklektika: vastupidi, nii oled põhjalikult terviklik ja süsteemne – holistlik. Asi peab olema täielik, nagu ütles Ene Mihkelson. Või Peeter Volkonski: ühest tööst puhkad teist tööd tehes ja nii muudkui tegutsed ja puhkad samal ajal. Muidugi on ka depressiivsemaid perioode, kus lased end veidi lõdvemaks ja mölgutad, et kellele seda lõppeks vaja on. Masinglikult paljune oli ju ka Madis Kõiv – füüsik, filosoof, loogik-matemaatik, kirjanik ja draamatik, naivistlik kunstnik, matkaja... Suurte geenuste viljakuse ja tarkuseni ma muidugi ei ulatu, aga vahel loed mõnd eelkäijat ja imestad, et kas ei ole ka omajagu grafomaaniat ja põhjakõrbenud pajatäit. Talus tuleb ette ikaldusi ja nalga, kõik ei ole lillepuhmad. Siiski on hea saada palka tegevuse eest, mis endale meeldib ja enam-vähem hästi välja kukub.

Sama küsimus kitsamal, filosoofilisel tasandil. Kümme aastat tagasi ütles Neeme Lopp sinu juubelikonverentsil, et oled „rariteetne juhtum, kes suudab korraga enda väljal hoida nii fenomenoloogiat kui analüütilist filosoofiat – ühesõnaga asju, mis on üldiselt teineteise suhtes lootusetult allergilised”. Siia juurde lisaksin psühhoanalüüsi. Anna vähikutele võti – kuidas neid üksteise

suhtes allergilisi distsipliine koos toimima panna? Või on nende vahel vastuolusid, mida ei saa kadudeta ületada?

Nõukaajal tekitas dialektikale vastiku Heideggeriga tegelemine mingit „süvariiklikku” kiiva, mis jätkus uuteski oludes. Madis Kõiv teadis seda kõike, muigas sarkastiliselt ja rehmas käega ning soovitas vahelduseks analüütilist filosoofiat ja loogikat. Mulle sobis see hästi, sest spekulatiivse ajutegevuse kõrval löid välja mu konstruktivistlikud eeldused, olen ikkagi elektriku poeg. (Mu isa oli, muide, väga huumoriandeline, kuid õpetajana olen jällegi emasse.) Varsti lugesin ülikoolis juba kursust kõnetegude teooriast ja koostasin analüütilise filosoofia seminari poistele eksamiküsimusi sellises valikaines nagu matemaatilised meetodid lingvistikas. Noore õppejõuna sain ainepunkte välja kirjutada, kuigi üliõpilased, nagu Jaan Kangilaski, Margo Laasberg või Veiko Palge, tundsid asja vahel minust paremini. Me kõigi juhendaja Kõiv ütles, et füüsikutel käib niimoodi: kui tahad millestki ise aru saada, hakka sellest loenguid lugema. Selle tulemusena sai peagi loodud pragmapoeetika – keelekasutuse aspektile keskenduv poeetika analüütilises mõistevõrgus. Seltsamal teemal olin ka Californias Berkeleys kaks semestrit vabauurijana *fulbrighter*, formaalne vastuvõtja John Searle. Nii et olid ka kasud sees.

Esiailgu tundub meile, et tuli ja jää on vastandid, kuni need tasapisi tulejääks kokku sulavad, mis ei ole sugugi võimatu oksüümoron, vaid vahel täiesti toimiv plasma. Tasapisi kerkisin vastuolu kohale ja taipasin, et luulelised olemaütlemised ja kehtestavad kõnetead on lihtsalt ühe ja sama fenomeni erinevad seletusviisid. Tuleb välja, et Heidegger õilistab kõneaktide teooriat, Austin omakorda ratsionaliseerib tema krüptilist ontoloogiat. Oodatav väljumine olemisunustusest ei kukuks me sülle ju kuu pealt, vaid võiks lähtuda

justnimelt tehnika südamest – tuleks selle vastu sõnakuulekas olla.

Wittgensteinlikult öeldes: ei ole suurt vahet, millist redelit mööda sa lakka ronid, Platon või Aristoteles kaenla all, lõpuks jõuad ikka samasse kohta välja ja vaatad ringi, keda seal veel näed. Kui sa ei ole just religioosne adept, vaid ühtlasi isemõtleja, jõuad varem või hiljem erinevuste lõimimiseni (hää sõna Ain Kaalepilt). Ikka too ühendväljateooria – see ei ole abstraktne meta-meta, vaid tuleb praktikast ja pedagoogikast.

Psühhoanalüüsi õhinat omakorda õhutas takka Vaino Vahing ja mu enda rikas „omaunenäolisus”. See on samamoodi metodoloogiline plasma, kus mütoloo-giline ja analüütiline kokku sulavad. Kirjandust tõlgendades oled kogu aeg paratamatult ka psühholoog, tungid tegelaste ja autorite pähe ning harutad sügavamaid motiive; teisiti see ei hakka elama ega lähe süsteemi. Muudkui harjutad aastaid, projitseerid võõrast endasse ja tuttavat endast välja, muutud läbinägevaks ning vilunuks.

Äsja täitus sul pisema tähtpäeva korras kümme aastat Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professorina. Kuidas on professoritöö selle aja jooksul muutunud? Mis sind selle ameti juures kõige rohkem rõõmustab ja kurvastab? Ning üldisemalt: mis seisus on sinu hinnangul eesti kirjanduse õpetamine ja uurimine a. D. 2021?

Kui sa oled professor ja juhid eriala, siis vastutad ega virise. Kuigi kõrghariduse visalt süvenev standardiseerimine ja kalibreerimine oleks küll tehnilise maailmavallutuse õpikunäide. Tahaks laskuda masina südamesse ja paluda armu nagu düstoopilises „Matrixis” – rahu sõjakatest programmidest, mis kuhjuvad lämatavaks kvaliteediks. Tõe presenteerimine ehk esitlemine muutub ülikoolides

kui teadusvabrikutes järjest tähtsamaks tõe representeerimisest ehk esindamisest – avastamisest ja leiutamisest, loovast ja vabast mõttest. Kas see on ilus? Tõde juba eeldatakse, aga kes selle meile andis? Kahtlane, kas muistsed peripateetikud läbiksid tänapäevase karmi atesteerimise ja evalueerimise või põgeneksid koopasse: kus on ainepassid, populaarne tagasiside, bibliomeetrilised publikatsioonid, kaitstud väitekirjad, saadud grantid, arendustöö ja enesetäiendus, väliskontaktid, administratiivsed kohustused? Pead olema meister rööprähklemises. Noh, tuleme toime ega kaota sihti silme eest.

Eesti kirjanduse rahvusprofessor, mis on minister Tõnis Lukase algatatud väärt lisandus ülikooli seaduses, tekitab mõningates keskastme teadusametnikes endiselt kahtlusi seetõttu, et meil on teatav eripära, mida ei saa tulemuspunktideks ja eelarveks konverteerida. Nagu teisedki, teeme ka meie oma erialal tublilt teadus- ja õppetööd, kuid ühiskond on harjunud ka meie tegevusega kirjanduse ja teatri tõlgendamisel kultuuriväljal, mille eest teadus- ja haridusministeerium ei maksa. Seega nii mõnegi teadusbürokraadi silmis on ressursi raiskamine ja tühi töö kirjutada arvustusi ja esseid, esineda foorumitel ja õpetajatele, osaleda kultuuri hindamisel, luua ise kirjandust. Suures plaanis ja pidupäeval antakse see meile andeks, kuid argipäeval kohtad vahel hinge kallal närimist ja seda isegi naabererialade kolleegide poolt. Kas sõna jõud kaitses meid?

Mina tuln kirjandust õppima pakitsevate rahvustunnete ja tärkavate vastupanumõtete ajal. Tahtsin läheneda klassikalisele eesti kirjandusele, mida ideoloogia vaenas. Praegu ma ei ole kindel, kas valiksin selle eriala. Ilmselt siiski, aga mitte põhjusel, et rohkem teada saada moodsast transgressiivsusest, milline intellektuaalne motiiv lisanduks ehk hiljem, vaid pigem vastu näidustuste kiuste. Seepärast ma pean

meie üliõpilastest väga lugu, et nad selle õilsa valiku on siiski langetanud. Kuigi filolooge neist üldjuhul enam ei koolitata, mille eest tahaks endiselt vabandust paluda. Aga ei saa andeks paluda selle eest, mis ei ole sinu võimuses – nagu õpetab kõnetegude teooria –, et vahel on põud ja siis on vihm. Nagu ei saa lubada tähti taevast alla tuua. Tähed tulevad ise, mil heaks arvavad – tekstidesse. Tekstid vajavad seletamist, et tekstideks saada – see leib ei lõpe. Filoloogia kui tekstiteadus klappib sellega kõige paremini.

Aga seletagem natuke. Küsiks ühekorraga nii ajaliku kui ka igavikulise kohta: mis sulle eesti nüüdiskirjanduses kõige suuremat huvi pakub ja miks? Ning teisalt: kas on teoseid, mida oled läbi aastakümnete jäänud ikka ja jälle üle lugema? Mis need on ja miks neid üle loed?

Pean tunnistama, et nüüdiskirjandusest olen hakanud eemalduma, mida näitab ka eelmine vastus, kuigi annan endale pidevalt järeleaitamistunde. Juhendajana tegelen ma sellega pidevalt, nii et vahel mõtlen, kes keda rohkem harib: kas üliõpilased mind või mina neid. See on õppejõu elukutse eelis, mida niisama uurijal ei ole. Kuna uuemad tekstivood on alati noorema põlvkonna hormoonide kujundada, siis küllap ei reageeri minu ajukeemia sellele enam nii vastuvõtlikult kui varem. Parem on mitte naljakalt teeselda, et rokid ka uue musa järgi täiega. Et värs-kete tekstidega adekvaatselt suheldaks, selleks kutsume juurde nooremaid uurijaid, nagu sina ise, Janek Kraavi või Joosep Susi, et hoida kontakti ja järjepidevust. Loodan alati ka me eriala raudvara Mart Velskri peale. Kuivõrd ma pean oma eriliseks vastutusalaks poeetikat ja teooriat, mis on ajatu ja universaalne ning seetõttu alati ka tulevikuks ehk mis tahes uuteks teosteks valmis, siis on see mind ikka rahustanud, et kirjanduse tuumast ma kunagi ei

eemaldu, pigem vastuoksa, aina süvenen edasi. Poeetika on meil geenides, eks ole – ja selle väite üle olen arusaadavalt uhke.

Meetod on mul selline, et uuesti loen teoseid, mille mängivad lauale mingid käsilolevad teoreetilised või praktilised konstellatsioonid. Praegugi olen veel vapustatud kõrgmodernistliku proosateksti kosmilisest muusikast, mida mul õnnestus lingvistiliselt tõestada artiklis „Tammsaare *aga-ometi*” (2015). Oma keskkooliaegset harrast ja veekalkvel lugemis- ning kirjutamiskogemust (mida motiveeris, muide, kirjandusolümpiaad) õnnestus viimaks ka analüütiliselt lahata: et miks me rahvuskirjanik õige „targutab”, millest selline sugereeriv mantra. Tiit Hennosteale ütlesin seepeale Aisopose keeli: *hic Rhodus, hic salta!* Selletaolised pikema või lühema vinnaga ülelugemised või pöördumised teoste poole, mida ei olegi varem lugenud, on sagedased. Professionaalsus, mille elu jooksul omandad, pakub tõlgendusel tulemuslikku naudingut. Luule käsitlemisel on tagasipöördumine varasema juurde muidugi igapäevane ja vältimatu. Viimati olen oma arust öelnud midagi põhilist ja „enneolematut” varasema Viivi Luige, Uku Masingu, Ene Mihkelsoni ja Jaan Kaplinski kohta. Mainin huvituseks, et Kaplinski esitasin äsja Thomas Salumetsa kahe eelmise avalduse toel (millest teise juures ka ise osalesin koos Cornelius Hasselblattiga) Nobeli kirjanduspreemiale.

Heitkem põhjalikum pilk ka teispoole kirjanduse piire. Viimasel ajal täheldatakse üha sagedamini, et ühiskond on lootusetult lõhestunud, avalikkus kolunud virtuaalsusse ning elab killunenud ja mullistunud elu. Ühismeedia on faktide tõsikindlust õõnestav toime, informatsiooni on liiga palju ja teadmist liiga vähe, hirmu ja segadust on samuti palju, vandenõuteooriad vohavad, poliitiline

kultuur põhineb pigem afektil kui mõtlemisel, ökoloogilise kriisiga tegeletakse vähe, meeolud on apokalüptilised jne. Intellektuaalegi survestatakse üha enam poliitilist seisukohta võttes kriitilisest distantsist loobuma: kui sa pole meie poolt, oled meie vastu; kui sa ei tegele poliitikaga, tegeleb poliitika sinuga jms. Millisel seisukohal sina kõige selle suhtes oled? Või kas kirjeldaksid seda pilti ülepea kuidagi teisiti? Kuidas sellistel ärevatel aegadel iseendaks jääda? Ning mis sind praeguse aja juures kõige rohkem rõõmustab ja mis sulle kõige rohkem muret tekitab?

Selline pihustatud pilt – tahmatükikeste kaootiline Browni liikumine küünlasularasvas –, mis võib ju tõsiselt hirmu tekitada, mõjub aga kui ehe vabaduse kirjeldus. Nii et kuidas võtta: kas häda on ainult õnnetus või on ta mingit otsa pidi ka voorus? Kuivõrd minu fobiaid ja allergiad on pärit tollest vastikust koloniaalse suunamudimise perioodist, siis olen hingepõhjas tugevalt eufooriline, kuni me vabadus kestab – ja kasvab. Pirisevad pisiasjad võivad küll ärritada, lollakate tagasisammude katsed inimese emantsipatsiooni teel koguni tõsiselt vihastada, aga see ei tühista sügavat õnnetunnet, et Eesti on suuremast jamast lõpuks vaba. See emotsioon ei lähe üle, tuleb hauda kaasa. Me ei vestleks praegu omavahel, kui lugu oleks vastupidine ehk endine, sa ilmselt ei tunnekski mind. Meie rahvas ei ole enam maailma poliitiliste hoovuste põhjas, vaid me purjetame uhkelt laineharjal nagu mereriik muiste. Muidugi tuleb hoolt kanda, et paat põhja ei lähe, kuid kindlust on rohkem kui kunagi varem ajaloos. Unistuste kuldne Kungla. Muidugi saab alati veel paremini, aga ikkagi. Ka meie emakeele olukord on päris linnupesa sarnane, ep ole tal häda ühti.

Milline oleks maailm ilma kirjanduseta?

Hea mõtteharjutus. Mõnes mõttes oleme juba praegu ilma kirjanduseta, sest sellisena, nagu me seda varem tundsim, seda enam ei ole ja see protsess aina jätkub. Tekstide inflatsioon on nüüdseks tohutu, mis kurnab ju lõpuks välja. Tähelepanu jäävuse seadus, kui nii võiks öelda, on üks energia jäävuse seaduse vorme ja praegu jagame end varasemast hulga rohkem. Pihustumine on reaalne, mis tähendab, et kuskil huvi kahaneb, samal ajal kui see mujal kasvab. Praegu on kaotajaks kirjandus, aga see ei ole katastroof, vaid vaimuvälja dünaamika. Sisuliselt ja vormiliselt on sajandeid aina katsetatud ja leiutatud, mistõttu kirjanduslik andmepank on üleliiagi täis saanud, aina raskem on millegagi üllatada. Muidugi neid inimesi, kes seda rikkust valdavad, läheb alati tarvis – see käib meiesuguste kohta sinuga. Juba Hegel märkis, et ühel hetkel saavad asjad valmis ja siis nad ületatakse, varasemat siiski alaosana säilitades. Iseväärtuses tekst võib ju tähtsuselt kahvatuda, aga kirjalikust või mõttelisest skriptist avarama performat-siooni osana ei ole ikka pääsu. See oleks asja skeptilisem pool.

On ka entusiastlikum külg. Kirjandus kui (nädala-, kuu-)ajakirjandusest üldistavam, järgmises mõõtmes tundelis-mõteline, kujundlikult tinglik „aja kirjandus” ei kao kunagi. Ühiskond hindab sedalaadi sõnastust ja mõtestust, reaalsusega segatud fiktsiooni mõnu. Ja uute põlvkondade ehk noorte vahetut elutunnet tahetakse alati tundma õppida. See käib sisu kohta. Samal ajal vormi kohta teame, et poeetilis funktsiooni ei saa keelest välja võtta ja ilukirjanduslik väljendus ei saa kuhugi kaduda. Maa on ikka must edasi, nagu ta oli muiste maksakarvaline. Niikaua kui leidub keelelisi ja mõistelisi olendeid, käib nendega kaasas kujundlik mõtlemine ja ütlemine, mõtte- või keelemäng, kujutus ning muinasjutt. Inimkond januneb

ilu järele maailma lõpuni. Narratiivsete olenditena loome oma iseduse lugudest. Maailm, milles asume, vajab tähenduslikku sõnastamist, sest alles nii muutub ta maailmaks ja saab juurdepääsetavaks. Kui kirjasõna saavutaski pikemaks ajaks juhtpositsiooni, siis praegu võtavad visuaalne ja auditiiivne esindamine neile kuuluvat tagasi. Kui viimastega liiale minnakse, võib kirjasõna prestiiž hakata taas tõusma, kuni tekib tasakaal. Nii või naa ei ole kirjanduse lõplik tühistamine võimalik, nagu ei kao kosmosest rütm ja kokkukõla. Kui meile saavad tulnukad, läheb kindlasti tarvis ka poetikuid suhtlust tõlkima. *Dum spiro, spero* – see on ju luule.

Mis on veel kirjutamata?

Paljud, mis minu hingest välja kasvada võinuks, on juba kirja saanud. Vahest loetakse tasahaaval? Teisalt kellel veel kui mitte meiesugustel lasub kohustus maailma tekstilademeile tráni mitte juurde lisada, vaid sündsast piiri pidada. Minu silmis õigustab kirjutamist ainult millegi uue ütlemine, mõttelooming: et enne ei olnud, nüüd on. Kui inimkonna rikastamist ei toimu, siis hoia hoogu. Liturgiat ja tühi-retoorikat ma ei salli, kuigi mõnikord on elukutse ka selleks sundinud.

Kirjanduse kohta võin veel palju olemuslikku ütelda, kusjuures eriti pragma-poetika, keelefilosoofia toel, näib olevat heuristiliselt lõppematult tootlik. Isiklikud asjad ehk omaeluloolisus, olgu mäletamisi või fiktiivselt, on ooterežiimil. See ei ole

paha, kuigi vahel ei kärsiks, sest ajapikku võib tekkida uutmoodi emotsionaalne üldistus ja ilmutav distantsivõtt. Loodusse kirjutamine ehk dendropargiga mütamine või itaalia suvetrühvlite istanduse eksperiment maakodus Liinakurul on samuti omamoodi kirjutamine (Derrida oleks sellega nõus). Tegelik ja praktiline loodusluule, käsi mullas, on väga pika vinnaga „projekt” ning ületab mu enda eluea mitmekordselt. Huvitav: su ruunikiri jätkub ka sajandeid pärast keha määndumist, puulase ja tohtlase programm elab edasi ja paljuneb. Emakene maa muidugi ei lase enda peale vabatahtsi kritseldada, vaid hakkab kohe üle kirjutama – sinu tehtut tühistama või juurde looma –, ta on väsimatu kaasautor. Parafraaseerides üht tuntud kõnekäändu jumala kohta: inimene kavandab, loodus muheleb. Heino Kiige „Maailma viljade” või „Taimetarga” laadi aimekommentaari võiks sellist tegevust samuti saata: kuidas saavutada mulla aluseline pH Lõuna-Eesti happelisel ja liigniiskel savipõhjal, arendada Tamme-Lauri tammetsõõridesse istutatud võsude või alpi sarapuude mükoriisat ja mida kõike. Mis õnnestub, mis läheb metsa? Paar pensionisammast mõlgub lisaks meeles, mille jaoks on küllap vara atra seada, sest enne tuleb ammendada professuuri potentsiaal. Võtke, noored, amet üle, laske vanamees priiks – käed aina sügelevad uusi vokke meisterdama.

JAAK TOMBERG